

КАПИТЕЛ 9 / CHAPTER 9 ²⁴
**SENTENCES WITH ADVERBS IN –O (-E) // -LY : THEORETICAL
PRINCIPLES OF SEMANTIC-SYNTACTIC REVIEW**

DOI: 10.30890/2709-2313.2023-21-03-005

Вступ

Найважливішою прикметою синтаксичних студій другої половини ХХ – початку ХХІ століть стала увага до смислового (змістового) плану синтаксичних одиниць під тим поглядом, що «вираження і сприйняття смислу, становить, по суті, провідну і конечну мету кожної мови» [20, с. 5; 18, с. 32]. У центрі їхнього розгляду – природа значення речення та його складників, семантичні типи речень, семантичні типи суб'єктів і предикатів, особливості взаємодії різних рівнів (аспектів) речення, роль кожного з компонентів речення у формуванні його семантичної структури.

Актуальність розглядуваної проблеми обумовлена необхідністю поглибленого дослідження семантико-синтаксичної природи речень, що містять адвербіальні поширювачі – прислівники на -o (-e) // -ly.

Розвиваючись упродовж тривалого часу в руслі структуралізму і приділяючи увагу лише структурним особливостям мов, лінгвістика не могла пояснити чимало мовних фактів. Не пояснювали їх у повному обсязі й трансформаційно-породжувальні теорії мови. Це спричинило семантичний «бум» 60-ів роках минулого століття, коли увагу лінгвістів привернули питання семантичного, глибинного, плану речення та його відповідності поверхневому (формальному), адже якраз речення, а не окремі слова, слугують цілям спілкування. «Речення ж – не механічна сукупність значень окремих слів, а якісно нова одиниця з властивим лише їй набором семантичних величин, серед яких наявні й такі що не є прямими похідними тих, що входять до складу речення» [16, с. 238].

9.1. Сучасні підходи до трактування поняття “семантико-синтаксична структура речення”

1. Семантичний синтаксис постав на підготовленому ґрунті. Працю Л.

²⁴Authors: Fedurko O.M.

Теньєра «Elements de Syntaxe Structurale» уважають його передвісником. З'яву ж нового напрямку в мовознавстві засвідчили ґрунтовні розвідки Ч. Філлмора, У. Чейфа [31], Н. Арутюнової [4], В. Богданова [5], В. Гака [12] та ін., які й окреслили його провідні завдання: дослідити природу значення речення та його складників, виявити семантичні типи речень, семантичні типи аргументів і предикатів, специфіку взаємодії різних рівнів речення – формального, семантичного, комунікативного, роль кожного з компонентів речення у формуванні його загального змісту.

Семантична структура речення як один із аспектів розгляду – це проміжна ланка між осмисленням ситуації в мовленнєвому акті та її синтаксичним утіленням, пор.: «Мова лиш опосередковано відображає світ. Вона відображає безпосередньо нашу концептуалізацію світу [39, с. 49-50]. Ситуацію сучасні лінгвістичні студії тлумачать як відрізок, частину відображуваної в мові дійсності («реальний стан речей», «те, що є чи може бути в якомусь із світів» [7, с. 46]; «state of affairs», «what can the case in same world» [35]), елементи якої (об'єкти-субстанції та стани й відношення між ними) наявні у свідомості мовця в момент формування висловлення і детермінують відбір, з погляду якості й кількості, його компонентів [12, с. 357-360]. Співвідношення між перерахованими одиницями синтаксичного, семантичного і референтного рівнів не є одно-однозначними: один ситуативний референт може відображатися кількома ситуаціями, а одна ситуація – кількома реченнями, усе залежить від обставин, у яких мовець формує своє повідомлення про подію, до яких відносимо і ту, для кого мовець формує повідомлення і з якою метою. Цю невідповідність учені пояснюють неспроможністю речення передати безмежну складність окремої ситуації, бо воно вказує (за допомогою слів) лише на основні її точки [38, с. 35].

Процедура кодування, або лексикалізації, конститuentів семантичної структури речення ґрунтується на «ідеї» про типовий засіб їхнього вираження. Ним визнаються ті з одиниць словника, значення яких структурують семи, співвідносні з облігаторними смисловими ознаками позначуваного референта. Ці ознаки є своєрідним «фільтром», який забезпечує заміщення позицій конкретного висловлення лексемами, семний набір яких збігається з «ідеальним» набором смислових ознак відповідного конститuenta. Так, за відображення акціональної ситуації лексема у функції суб'єкта облігаторно наділена смисловими ознаками [+істота], [+антропонімність], у функції об'єкта –

[±конкретність], [±неістота], а у функції предиката – [+володіння/каузація володіння], [+оцінка володіння].

Функція організатора семантичного плану речення належить предикатному знаку (ним є здебільшого дієслово), оскільки він, як носій валентності, визначає структуру речення-висловлення, прогнозує його зміст [29, с. 119], а також забезпечує «взаємини смислу й тексту, які зумовлюють функціонально-прагматичне призначення мови» [24, с. 7], пор.: «У змістовому плані дієслівний предикат – це дещо більше, ніж лексичне значення. Виражаючи певне значення, він разом з тим містить у собі макет майбутнього речення» [17, 36]. Однак зміст речення не можна ототожнювати зі значенням предикатного знака; це «результат взаємодії лексичних значень тих слів, що займають позиції головних членів і формують більш вузьке й більш визначене значення – його семантичну структуру» [25, Т. 2, с. 87]. Інша річ, що семантиці предикатного знака належить провідна роль у конструюванні відповідного типу семантичної структури, адже він називає не лише тип предикативної ознаки, а й ситуацію в цілому, з усіма її учасниками, пор.: «Предикативна функція реалізується тільки в реченні і є властивістю всього речення (дієслово тільки вказує на цю функцію). Відповідно кожна ознака предиката – це ознака всього речення, а не лише дієслова як її носія. Якщо взяти до уваги, що якраз речення виражає акт категоризації позначуваної дієсловом події, то необхідно також визнати, що категорійне значення дієслова є тією граматичною ознакою, яка належить усьому реченню і тому може бути об'єктивована за допомогою різних його елементів і їхніх зв'язків з дієсловом» [6, с. 52].

Скажімо, семантика дієслів активної фізичної дії (*вертiти, класти, відкривати, трясти, рити, приносити // to turn, to put, to open, to shake, to dig, to bring*) прогнозує наявність у семантичній структурі речення, з одного боку, – семантими діяча (агентива [5, с. 39]), а з другого боку, – семантими об'єкта дії (об'єктива). Отже, семантичну структуру речення утворюють «тільки синтаксично релевантні семантико-синтаксичні відношення, зумовлені валентно-інтенційними властивостями певного дієслівного предиката, тобто його здатністю мати при собі лише певні формально-синтаксичні і семантико-синтаксичні компоненти, необхідні для розкриття своєї релятивної семантики» [3, с. 41]. Таке тлумачення семантичної структури речення визначають як вузьке. Прихильники широкого її розгляду пропонують урахувати «увесь спектр уміщеного змісту в реченні-висловленні без опертя на валентну перспективу

дієслівного предиката» [13, с. 130], іншими словами, до компонентів семантичної структури зараховують не лише предикат з його аргументами, але також і конкретизатори та атрибути. Слушною видається думка В. Богданова, що таке розуміння семантичної структури орієнтоване на конкретну ситуацію, що бачиться як явище унікальне, не узагальнене, не відтворюване і до якого процедура типізації тому не застосовна [5].

Ми схилиємося до думки, що семантична структура речення – це організований на предикативній основі комплекс, що постав унаслідок взаємодії семантичних конститuentів і відображає взаємозв'язок типізованих елементів речення. Категорії семантичної структури речення (категорії предиката, суб'єкта, об'єкта, локатива) належать класам речень, а тому є одиницями загальнономовними. Таке розуміння семантичної структури речення сягає своїм корінням праць Л. Теньєра, серед його прихильників – Й. Андерш, В. Гак, А. Загнітко, Д. Джонсон, Ч. Філлмор та ін., хоча термінологічно може в них окреслюватися по-різному – «глибинна структура» [12], «реляційна структура» [29], «типове значення речення» [14], «пропозиція» [4; 32]. Пропозиція (від лат. *proposition* – основне положення) у сучасному розумінні цього терміна – це той зміст, що виражається реченням [32, с. 22], це «потенційний концепт речення», «семантичний інваріант, спільний для всіх членів модальної й комунікативної парадигм речення і похідних від нього конструкцій [19, с. 401], це модель позначеної реченням ситуації, провідна роль у якій належить *предикатові*, покликаному виражати ознаку предмета або відношення між предметами [13, с. 142].

9.2. Явища семантичної елементарності / неелементарності простого речення й облігаторності / факультативності його поширювачів

Артикулюючи думку про складність і розмаїтість семантичних відношень між компонентами синтаксичної структури [4, с. 9; 29, с. 50], дослідники водночас наголошують на актуальності типізації цих відношень, виділенні узагальнених, «інваріантних значень для певної групи речень» [14, с. 25].

Виходячи з твердження, що «типові значення речень виявляються насамперед в категорійно-граматичному характері предиката» [14, с. 168] і що категоризація предикатів є нічим іншим, як «узагальненням об'єктивних явищ

буття» [29, с. 314], «спільних (або щонайменше доволі близьких) для всіх народів» [1, с. 32], тип семантичної структури речення визначатимемо відповідно до типу предиката [8, с. 44], усвідомлюючи разом з тим усю складність розмежування його семантичних різновидів, див., до прикладу, класифікації Т. Алісової [2]; Н. Арутюнової [4], У. Чейфа [31], М. Всеволодової [11], І. Вихованця [9]. По-перше, маємо на увазі, що в кожному конкретному висловленні функцію предиката виконує не лексема як така, а певний її лексико-семантичний варіант (ЛСВ). По-друге, ті самі ЛСВ різні автори розподіляють поміж різними типами предикатів: до прикладу, дієслова зі значенням сприйняття М. Всеволодова [11, с. 137] відносить до предикатів стану, а Н. Іваницька [15, с. 64] – до акціональних предикатів. По-третє, під впливом контексту типові значення відповідних предикатних синтаксем можуть суттєво видозмінюватися. По-четверте, суттєво, що різні мови виявляють збіг основних властивостей своїх семантичних структур, тому розбіжності між ними стосуються не типів одиниць, а індивідуальних одиниць» [36, с. 258].

У конкретних висловленнях обох обстежуваних мов, поряд із найменуваннями учасників типових ситуацій, наявні інші компоненти, які не впливають на формування ТС, але важливі для змісту цих висловлень [11, с. 126]. Серед них – сирконстанти (репрезентують у структурі висловлення різноманітні обставинні смисли: 'час', 'мета', 'умова', 'причина', 'місце'), а також компоненти з атрибутивним значенням. І сирконстанти, і компоненти з атрибутивним значенням входять у склад речень як маркери пропозицій другорядних (побічних, згорнутих) і формують поліпропозитивну структуру – просте семантично неелементарне речення, номінант макроситуації. Для всіх таких синтаксичних побудов актуальне зауваження А. Загнітка: «Виділення в межах речення структурних єдностей, центрами яких відповідно є іменник, прикметник, прислівник, у жодному разі не суперечить акумулятивно-твірній функції дієслова-предиката, тому що їхнє функціональне навантаження визначається залежністю від самого предиката типом семантико-синтаксичної валентності з дієсловом, первинністю/вторинністю щодо семантичного структурування речення, детермінованого валентними можливостями дієслова-предиката» [13, с. 181].

До компонентів, здатних функціонувати у ролі вторинних предикатних синтаксем, належать і прислівники на *-о (-е) // -ly*, наприклад: *Це полум'я може*

зжерти **безслідно й безкарно** нас (М. Матіос) // *Mr. Maydig left the table **hastily*** (G. Wells). Зазвичай вони не впливають на формування типових ситуацій, але важливі для встановлення вичерпного змісту висловлень [11, с. 126]: з ними часто буває пов'язаний присутній, але експліцитно не виражений (пресуппозиційний) компонент інформації. Скажімо, у реченні *The weather kept **obstinately hot and dry*** (G. Wells) прислівник *obstinately* вказує на актуальність такого прочитання цього висловлення: 'Погода довго, попри велику спрагу дощу, стояла жарка і суха'.

Із семантичною категорією елементарності / неелементарності, що ґрунтується на валентності як визначальній характеристиці предиката, тісно взаємодіє категорія облігаторності (обов'язковості) / факультативності (необов'язковості) складників речення. Обов'язкові компоненти речення – це ті, що передбачені валентними властивостями предиката; їх не можна вилучити, не зруйнувавши семантико-синтаксичної завершеності висловлення. В. Адмоні так про це пише: «Від певної форми виходить така чітка проекція синтаксичного відношення, що у випадку абсолютного її вживання ця проекція виходить поза межі речення і незмінно змушує думку пройти потрібний шлях і включити до свого складу елементи, у певному реченні лексично прямо не виражені» [1, с. 143]. Компоненти речення, не зумовлені валентними властивостями предиката, вважають необов'язковими, факультативними.

2. Традиційно атрибутивні (приіменникові та придієслівні) елементи висловлень кваліфікують як факультативні їх члени, пов'язані зі стрижневим словом слабким підрядним зв'язком [27, с. 136]. Стосовно придієслівного атрибута виняток зроблено для побудов, у яких предикатор – т. зв. займенникове дієслово на кшталт *повестися* // *to behave* [27, с. 136] або ж дієслово зі значенням переміщення [37, с. 40–41]. Конструктивно належачи до периферії цих висловлень, прислівники з погляду семантико-синтаксичного є носіями основного змісту і формують номінативний їх мінімум, наприклад: *Феофіл заради безпеки своєї жони і в помсту тій же жоні так **дуко** і так **бездушно-жорстоко** повівся з Божейком* (Д. Міщенко) // *She **behaved wisely*** (E. Bronte).

9.3. Чинники, що детермінують облігаторність атрибутивних прислівників -o (-e) // -ly

Однак докладніший аналіз семантичного плану численних висловлень переконав дослідників [18; 28; 30; 33], що кожен із різновидів прислівних поширювачів може набувати ознак обов'язкової сполучуваності. Аналіз їхніх підходів дав підстави до виокремлення таких її чинників:

а) семантико-синтаксичного; у таких висловленнях прислівники на **-o (-e) -ly** виконують нетипові для них актантні ролі [30], наприклад, протагоніста (суб'єкта): *Сиза роса краплисто спалахнула на кропові і на петрушці* (Б. Харчук) ← краплі роси спалахували; пацієнса: *Було в ній стільки ж породистості, скільки у лорда Байрона вкупі з його ньюфаундлендом Ботсвенном. Холодна стриманість, м'які рухи і жести, словесно вибудована межа – залізна клітка норм і правил* (Люко Дашвар) ← вибудована зі слів межа; інструмента: *Не муч мене, не клич на місячно засніжені галяви* (Р. Лубківський) ← засніжені місяцем галяви.

в) комунікативного: без прислівника речення перетворюється в алогічну структуру або передає дещо інші смисли, наприклад: *Мені й багатьом моїм однокласникам важко давалась математика* (Р. Іваничук) // *The telephone rang repeatedly during the time he was in the office* (J. Cheever). Пропуск прислівника *важко* в наведеному українському реченні матиме наслідком цілком відмінне його прочитання, а саме: і для автора, і для його однокласників математика не була важким навчальним предметом. Вилучення прислівника *repeatedly* з наведеного англійського висловлення також спричиниться до неадекватного його прочитання: у реципієнта може скластися враження, що телефон в офісі дзеленчав безперервно;

в) контекстуального; його інтерпретують двояко: 1) з опорою на валентність предикатора (при предикаторах із значенням руху і переміщення, стану, ознаки особи чи предмета, дії, комунікації, сприйняття, інтелектуальної діяльності у разі пропуску обов'язкових субстанціальних чи адвербіальних синтаксем обставини способу дії (і на **-ly** також) набувають статусу облігаторних компонентів [26, с. 9]); 2) з опорою на модель контексту: контекст «може підсилювати / послаблювати облігаторність / факультативність обставин чи надавати слову обов'язкові валентності, не спостережувані у звичайних умовах» [33, с. 16]. Наші спостереження підтверджують слушність думки, що моделі повтору: *Марійка іде*

лугом. *Довго вже йде* (В. Слапчук), протиставлення: *Суб'єктивно мені подобаються ті чи ті, а об'єктивно я ж не знаю, які вони* (Л.Костенко) // *It opened slightly, but not enough* (R. Hamilton), умови, причини-наслідку: *Купець і слуги злякано тікають* (У. Самчук) → *Купець і слуги тікають, бо злякалися* // *We shouted cheerfully* (A. Train) → *We shouted because we were in a cheerful mood*, заперечення: *Все гине на землі, та ніщо не зникає безслідно: залишається пам'ять – добра і зла* (Р. Іваничук) акцентують облігаторність прислівникових компонентів відповідних речень.

Висновки

Отже, у синтаксичній теорії сформувалося два підходи до витлумачення феномена семантико-синтаксичної структури речення. Представники першого орієнтуються на синтаксично релевантні семантико-синтаксичні відношення, зумовлені валентно-інтенційними властивостями певного дієслівного предиката, а другого – на усі відображені структурою речення логіко-синтаксичні відношення. Узагальнивши трактування цього визначального поняття семантичного синтаксису, приймаємо його в такій редакції: семантико-синтаксична структура речення – це один із елементів змістового плану речення як мовного знака, причому базовий елемент, що співвідносить речення з його денотатом у позамовній дійсності. Визначальний елемент цієї структури – предикат, зі специфікою його семантики (обов'язково узагальненою, інваріантною, а значить універсальною) пов'язана кількість і якість елементів аргументного плану. У єдності вони формують інваріантну семантичну структуру. Компоненти речення, зумовлені валентною дією предиката, є його обов'язковими (облігаторними) членами. Прислівники на -о (-е) // -лу теж можуть такими бути за наявності певних умов. Компоненти речення, не зумовлені валентною дією предиката (факультативні), засвідчують неелементарність його семантичної структури, теж узагальненої, типізованої, бо без типових переходів від значення до смислу розуміння між мовцями було б неможливим. Для прислівників на -о (-е) // -лу функція бути факультативним компонентом речення є домінувальною.